



FRONTERA MARÍTIMA I DEFENSA DE COSTA A ELX I AL CAP DE L'ALJUB EN ELS SEGLES XIV-XV

David NAVARRO MORA¹
Investigador independent

Resum: En aquest article es tracta d'explicar com la frontera es configura durant l'edat mitjana, així com els problemes que se'n deriven en els territoris d'Elx i Santa Pola. Així mateix, s'examinen i s'expliquen les mesures polítiques preses davant la pirateria i el cors a Elx i al Cap de l'Aljub en els segles baixmedievals amb la finalitat de frenar-ne l'avanç. Finalment, s'examinen els diversos protagonistes dels atacs i albiraments en aquesta zona, així com els mètodes que s'aplicaren contra aquests.

Paraules clau: frontera, pirateria, cors, mar Mediterrani, Baixa Edat Mitjana

Title: The maritime border and coastal defence in Elx and Cap de l'Aljub in the 14th-15th centuries

Abstract: This article seeks to explain how the border was configured during the Middle Ages, as well as the problems that arose from it in the territories of Elx and Santa Pola. Likewise, the political measures taken against piracy and plunders in Elx and Cap de l'Aljub in the late medieval centuries are examined and explained in order to stop its advance. Finally, the various protagonists of the attacks and sightings in said area are examined, as well as the methods that were applied against them.

Keywords: frontier, piracy, Mediterranean Sea, Late Middle Ages

1. CONTEXT

En aquest article es pretén estudiar la situació de contacte entre diversos mons en l'àmbit mediterrani del sud-est peninsular i les conseqüències derivades d'aquest fet. Concretament, ens centrarem en la ciutat d'Elx i el seu port, el conegut en època medieval com a Cap de l'Aljub (actual ciutat de Santa Pola). Ens centrarem en el període baixmedieval, amb la intenció d'analitzar les conseqüències de la seua situació fronterera

¹. Adreça de contacte,
davidnavarromora12@gmail.com



i com afectaren la població i les relacions econòmiques del moment. A més, s'estudiaran les mesures tant polítiques com militars preses contra els atacs i s'explicarà el sistema defensiu que s'hi implementà.

A hores d'ara, entenem la frontera com una delimitació lineal, a tall de tancament d'un territori. És a dir, l'entenem com una línia fixa que delimita un estat nació, que tanca dins d'aquests límits el seu territori amb les seues característiques pròpies, ja siga econòmiques, socials, culturals, etc. Tanmateix, aquesta idea és relativament recent, ja que podem rastrejar el naixement d'aquesta idea en el segle XIX, període en el qual comencen a desenvolupar-se els estats nació (Barrio 2011-2013: 41).

Aquest concepte de frontera no es pot aplicar a unes altres èpoques històriques. Segons afirma Guerreau (2002, com se cita en Barrio 2011-2013: 42), aquesta mena de noció de frontera no ha existit mai en època medieval, ja que, en aquell moment, la frontera es concebia com una barrera –no de manera lineal, sinó en el sentit de zona tap– entre dues societats diferenciades, que no se superposen ni s'imbriquen en cap moment, i que buscaven «posar terra entremig» a les seues diferències. Es tracta d'un espai que s'interposa entre societats diferenciades, que es constitueix com un espai en el qual convergeixen els interessos de civilitzacions diferents i que resulta en una zona de xoc entre aquestes. Per tant, el món de frontera és una zona caracteritzada per les seues pròpies lleis, valors i modes de vida (Le Goff-Schmitt 2003: 151).

La frontera en època medieval es pot definir com un espai que es trobava sota amenaça constant, sense importar que s'haguera convingut una pau entre els estats que hi xocaven (Ferrer 1988: 47). Hinojosa Montalvo la defineix com «todo aquel espacio que podía ser amenazado por una razzia granadina de 5 o 6 días de duración, o por los golpes de manos de los almogávares, ladrones de ganado y secuestradores de personas» (1994: 108).

Després de la sentència arbitral de Torrellas (1304), el territori del Regne de Múrcia queda dividit entre Aragó i Castella (fig. 1). Tanmateix, aquest espai era massa estret, per la qual cosa no constituïa un aïllant segur per a la corona i continuava sent víctima de ràtzies i atacs; fet pel qual, el nou territori de la Corona d'Aragó passà a ser considerat com un espai de frontera. A més, es constituïa com a frontera amb dos estats diferents, perquè el perill no venia únicament del regne nassarita de Granada, sinó que la frontera també s'establia amb la Corona de Castella, que el rodejava per l'oest i el sud (Hinojosa 1994: 108). Aquesta situació influí a l'hora d'organitzar políticament i administrati-

vament el territori de recent annexió, que es constitueix com una governació o procuració separada del Regne de València.

Fruit d'aquesta situació de frontera i el contacte entre dues societats, les autoritats cristianes passaren a considerar la població sarraïna que habitava en les seues terres com una «quinta columna» que, avivats per Granada i el Marroc, no dubtarien a iniciar una revolta contra el poder cristià. No obstant això, durant el segle XIV, la població musulmana havia minvat en relació amb la població cristiana i ja no constituïa una amenaça real (Ferrer 1988: 17). L'existència d'una frontera requereix l'existència d'un *altre* contra el qual cal defensar-se i mantenir-se fora de perill, és a dir, «estamos siempre frente a alguien, pero en contacto con él y, por lo tanto, es sólo en la alteridad y/o en la consciencia de alteridad, no en la identidad, donde existe o puede existir la frontera» (Salicrú 2000: 682).

Tradicionalment, el mar ha sigut deixat a banda a l'hora de parlar de les fronteres medievals, i ha sigut la frontera terrestre, la frontera per antonomàsia, obviant el mar com a espai de contacte i de lluita, que s'ha constituït també com a espai fronterer (Salicrú 2000: 683). Emperò, si apliquem la definició feta per Maria Teresa Ferrer i Mallol (1988), podem dir que el Mediterrani occidental és un espai fronterer, ja que, a més del fet que la població d'aquest espai el percebia com a tal, els atacs eren un fenomen més que habitual en aquestes costes.

El mar és un espai indefinit i imprecís, ja que els límits que s'estableixen entre els poders que l'envolten queden diluïts una vegada més enllà de les seues costes i tan sols controlaven l'espai marítim més pròxim a les seues costes. En aquest sentit, no estem davant un domini



Fig. 1. Frontera de la Corona d'Aragó. Adaptat de: *La sentència covid de Torrellas del 1304: fronteras ¿antiguas?*, per Antonio Adsuar, 2021, *Alicante Plaza* (<https://alicanteplaza.es/la-sentencia-covid-de-torrellas-del-1304-fronteras-antiguas>)



privat, sinó que es tracta d'un espai sense llei, on tota activitat, siga privada o duta a terme per un poder polític, té via lliure fins a entrar en contacte amb una altra iniciativa privada o un altre poder polític (Salicrú 2000: 694).

Cal destacar que el Mediterrani no fou únicament un espai de lluita, sinó que també esdevé en un espai d'acostament, ja que el comerç entre el llevant mediterrani i el nord d'Àfrica era molt dinàmic i derivava en una gran fluctuació tant de mercaderies com de persones (Soler-Crespo 2018: 75). En aquest sentit, podem dir que el Mediterrani és un mar en el qual conflueixen una gran quantitat d'interessos, tant individuals com dels estats que s'estableixen i configuren al voltant d'aquest gran mar; de la qual cosa es derivarà un xoc intens d'interessos i, per tant, dels seus interessats, fet que conduirà a l'eclosió d'un gran ventall de conflictes i problemes.

A pesar de les lluites derivades del contacte dels diversos estats configurats al voltant d'aquest mar, el temps dominat per un període de pau predominà al període de guerra, ja que els beneficiava i, per tant, els interessava per a mantenir el dinamisme comercial. Per exemple, en 1326, en una pau firmada entre Jaume II i Muhammad IV s'establia el respecte mutu de les seues naus i súbdits en la navegació entre les seues costes, a més d'establir la llibertat de comerç i explotació de les mercaderies pagant els impostos habituals, sense augments (Hinojosa 1997: 413). En conclusió, «la frontera marítima es aquella en la que más difícil resulta aprehender los límites precisos [...] entre la cristianidad y el islam. El mar separa dos mundos, pero también es vehículo de acercamiento y de contacto» (Hinojosa 1997: 416).

Fruit de la seua ubiqüitat i obertura, el mar és una frontera on les realitats polítiques no tenen cabuda i la voluntat humana i el possible botí a aconseguir queden per damunt: les úniques lleis i límits que hi dominen la vida són les que s'imposen i s'estableixen en funció de la mentalitat, de la voluntat, de les possibilitats o dels interessos de la persona que busca conquistar riqueses i fortuna. El mar Mediterrani, a més, es configura com un espai de riqueses econòmiques generades, tant per part del comerç com per part de l'anomenada «mala fortuna». Tot això produirà les condicions específiques i necessàries per al desenvolupament de la pirateria i el cors, que es convertiran en un problema del qual la corona no podrà desfer-se (Salicrú 2000: 696-698).

Quan parlem de pirateria i cors, en teoria parlem de termes amb diversos significats. Per a definir el cors, Hinojosa Montalvo (2004: 14) cita Azcárraga y Bustamante, que afirma que el corsari requeriria

el beneplàcit del seu govern –patent de cors–. Per a aconseguir-lo, els corsaris havien d'atacar únicament els vaixells que compliren un servei per a la potència enemiga. A més, com a requisit per a la seua obtenció, calia abonar una fiança que, en cas que s'excediren les condicions imposades pel govern i es cometeren abusos contra innocents o estats aliats, s'empraria per a indemnitzar els abusats. A més, els corsaris estaven obligats a derivar els seus presoners a un tribunal especial on serien jutjats. La pirateria, en canvi, és una pràctica il·legal, ja que no s'empara sota cap estat, i té com a únic objectiu obtenir un botí. En aquest sentit, ha d'amenaçar el tràfic en general, no sols al d'un país concret (Menéndez 2016: 69).

A pesar de tractar-se de conceptes diferenciats, en l'imaginari col·lectiu de l'època, aquests termes es concebien com a sinònims. La separació real entre aquests era, en la pràctica, inexistent. A més, segons Hinojosa Montalvo (2004: 15), les fonts de l'època utilitzaven ambdós termes com a sinònims. Els límits entre l'un i l'altre, en la realitat, són molt difusos i s'empraven per a parlar d'un mateix fenomen a pesar del significat diferent.

2. LA PIRATERIA EN EL *MARE NOSTRUM OCCIDENTAL*

Com hem vist, en el Mediterrani es generen multitud d'interessos que, ocasionalment, desembocaran en conflicte. Ací és on entra en joc el cors i la pirateria, que es configurarà com un mal endèmic d'aquest mar. Aquest conflicte s'incrementarà durant la baixa edat mitjana i s'extingirà a finals de l'edat moderna. A més, d'aquest xoc d'interessos, aquest mar compta amb un seguit de condicions que propiciaran el desenvolupament del conflicte. Una de les zones més afectades és el sud valencià, que a causa de les seues bones condicions per al cultiu i a unes costes abruptes afavoriran els atacs sorpresa per part de pirates i corsaris. A més, cal destacar l'existència de l'illa de Tabarca, despoblada fins a l'any 1768, que servia com a amagatall per a atacar els pescadors que s'acostaven als caladors pròxims a l'illa. Per últim, aquesta zona es troba molt pròxima al port de Cartagena, que s'havia constituït com una potent base corsària (Hinojosa 2004: 26).

Normalment, quan sentim parlar de pirates en el Mediterrani, ens ve al cap la imatge tradicional del pirata barbaresc o granadí. Açò és, principalment, perquè foren els visitants més recurrents i, a més, les fonts de l'època, quan parlen d'atacs pirates o albiraments de vaixells, sempre els esmenten com a «moros». Tanmateix, el grup de persones que navegà el Mediterrani fou molt ampli i heterogeni.





En primer lloc, els pirates i corsaris més recurrents foren els musulmans, que incrementaren les seues activitats a partir del segle XV. Com afirma Díaz Borrás (2002: 31), aquest grup de persones constituï gran part de l'amenaça a la costa valenciana i arribaren a ser, entre 1400 i 1480, prop del 46% del total dels avisos (fig. 2). No tots venien del mateix lloc, però fer-ne una divisió i classificar-los segons el territori del qual venien és complicat, ja que, en les fonts, són esmentats simplement com a «moros», sense especificar-ne el lloc de procedència. La causa és, principalment, pel sentiment de germanat entre els membres de la comunitat islàmica, fet que facilitarà la unió en una mateixa tripulació, sota un mateix comandant, de gents de diverses zones (Díaz 2002: 33). Per això, també cal mencionar que les autoritats i la població de la corona, en vistes de la col·laboració entre «germans de religió», veuran els mudèjars com un problema fonamental. Se'ls considerava com una quinta columna que no dubtaria a col·laborar amb aquells que buscaven escometre atacs.

Aquests pirates i corsaris defugien les batalles en mar obert i buscaven fer atacs llampec, amb l'objectiu d'aconseguir grans botins i capturar presoners. Per això se centraven en aldees costaneres apartades dels grans nuclis poblacionals i xicotets vaixells pesquers. Per a dur a terme aquests atacs i obtenir els seus fins, aquests pirates i corsaris buscaven l'empara de la nit i els racons i amagatalls repartits per la costa alacantina (Díaz 2002: 37). Els atacants musulmans no sols buscaven l'obtenció d'un botí material, sinó que també buscaven capturar persones –cristianes majorment– que després serien venudes en els mercats d'esclaus (Díaz 2002: 45).

Un altre grup recurrent en els atacs envers aquestes costes fou el dels pirates genovesos. Segons indica Díaz Borrás (2002: 51), constituïren el 12,69% del total dels atacants, el segon grup més representatiu que atacà les costes alacantines (fig. 2). La Corona d'Aragó, a finals del segle XIII, començà a disposar flotes amb l'objectiu de buscar nous mercats i xarxes comercials en el Mediterrani, la qual cosa provocarà un fort xoc amb la ciutat de Gènova, que durant l'època medieval s'havia erigit en una important ciutat comercial i buscava controlar les xarxes i rutes comercials marítimes. Als genovesos els interessava mantenir els mercats en els quals ja s'havien implantat i evitar la infiltració catalanoaragonesa, que comportaria una pèrdua dels beneficis econòmics aportats pel comerç (Díaz 2002: 51).

A diferència del cors musulmà, els genovesos pretenien desgastar les forces comercials de la Corona d'Aragó per a així no perdre els be-

nefícis econòmics que reportava el comerç. Aquest grup el que buscava era l'atac directe a ports comercials importants de la Corona d'Aragó, així com atacar punts estratègics per desgastar les forces comercials catalanoaragoneses. Així mateix, buscaven interceptar vaixells mercants per a robar i saquejar la mercaderia. El port que aglutinaria aquestes forces serà el de Savona, a la Ligúria (Díaz 2002: 52). En aquesta guerra comercial, veiem períodes d'alternança entre alta activitat lligur i períodes d'escassa o nul·la activitat. Açò es deu a les treves que es firmaven entre tots dos bel·ligerants. La presència lligur en les costes d'Alacant va acompanyada de la situació política del moment. És a dir, quan les tensions polítiques entre la República de Gènova i la Corona d'Aragó s'encruелеixen, observem que el nombre d'avisos i albira-ments de vaixells genovesos augmenta. D'igual manera, amb les treves o els períodes de major acord entre els dos bel·ligerants, aquests avisos disminueixen (Hinojosa 2004: 56).

El port de Cartagena comptava amb una ubicació estratègica, ja que està a molt poca distància de les costes alacantines. Aquest port proporcionava als pirates genovesos solucions a la llarga travessia des del seu territori d'origen, facilitava l'aprovisionament i la preparació per a dur a terme els atacs (Díaz 2002: 55). Per aquest motiu, la Corona de Castella influirà de manera contundent en el cors genovés: en moments de major tensió, permetrà que els lígurs i uns altres corsaris accedisquen al seu port; així com, en moments de treves o quan la situació política és més distesa, no permetran que facen ús de les seues instal·lacions portuàries. És a dir, el cors lligur –com d'altres– depenia en gran part de les relacions polítiques entre les dues corones. La situació de frontera jugarà un paper fonamental en aquest conflicte, ja que la distància a la qual es troba el port de Cartagena de la zona del nostre estudi és molt escassa, per la qual cosa «cuando los avisos se estaban redactando en la villa de Alicante, los enemigos ya habían llegado hasta sus playas» (Díaz 2002: 56) i hi trobaven un refugi i protecció on la justícia o les autoritats catalanoaragoneses no podien actuar sense desencadenar un conflicte obert.

Juntament amb ells, cal parlar dels provençals. Tot això perquè els pirates marsellesos actuaven de la mà dels lígurs fent incursions conjuntes i duent a terme diversos acords per a entorpir el comerç de la corona. A més, la Provença és un territori que es troba a poca distància de la Corona d'Aragó, per la qual cosa als pirates genovesos els interessava mantenir bones relacions amb els provençals per a així comptar amb la seua ajuda i disposar de ple accés als seus ports (Hinojosa 2004: 57).





Els seus atacs es concentraren en les costes de Catalunya i de les Illes Balears. Tanmateix, açò no vol dir que no arribaren a les zones més al sud de la Corona d'Aragó. Novament, entra en joc el port de Cartagena, que «sirvió de base de recalada para muchos enemigos de la confederación catalano-aragonesa» (Díaz 2002: 69). De la mateixa manera que el cors genovés, el cors provençal depenia de la situació política existent entre la Corona d'Aragó i la de Castella (Hinojosa 2004). Els seus atacs anaven principalment destinats a ports comercials importants i el saqueig de vaixells mercants en alta mar. No obstant això, els èxits foren reduïts. Sí que cal destacar que, en aquests atacs a xicotetes aldees costaneres i el combat a torres de guaita, aconseguiren collir victòries i assolir alguns dels seus objectius. Es tracta d'un grup molt versàtil, per la qual cosa col·laboraren amb la pirateria lligur i la musulmana. En la zona del Cap de l'Aljub, el nombre d'albiraments hi fou molt elevat (Menéndez 2019-2020: 40).

Els grups que hem esmentat adés constitueixen el 70% dels avisos donats des de les costes alacantines en el segle XV (Díaz 2002: 75). El 15% el constitueix un grup molt heterogeni, del qual és difícil conèixer l'origen exacte. Ací també s'inclouen els albiraments espontanis i no recurrents. En aquest cas, no es poden destacar incidents ressenyables. Si bé és cert que hi hagué diversos albiraments de grans flotes cristianes, aquestes mai foren una amenaça real per a les costes de la confederació catalanoaragonesa, ja que, normalment, eren accions aïllades i molt ocasionals (Díaz 2002: 75).

Un altre grup que freqüentà aquestes costes és el dels portuguesos. A pesar de l'amplíssim radi d'acció d'aquest grup –des de l'oceà Atlàntic fins al mar Mediterrani–, aquest grup incidí en diverses ocasions en les costes alacantines, i constitueix un 1,31% del total dels albiraments. Aquest grup comença a mencionar-se a partir de 1453, per la qual cosa podem considerar que, amb anterioritat, aquest grup tingué escassa presència en aigües valencianes (Díaz 2002: 75). Açò és causat per les bones relacions que, en general, existiren entre la Corona d'Aragó i Portugal, així com per la llunyania de les seues bases i ports als quals havien d'acudir per a recalar a la recerca de subministraments i manteniment de les naus.

A pesar de l'escassa recurrència de les visites lusitanes a les costes de la corona, els sis avisos registrats per les autoritats catalanoaragoneses deixen patent la virulència amb la qual actuava aquest grup mariner. En la majoria dels avisos emesos sobre aquest grup es fa referència a la captura exitosa de preses de manera violenta. Díaz Borrás (2002: 79)

atribueix aquest èxit a la seua perícia marinera i a l'alt grau de supremacia naval. La principal motivació era causar pèrdues comercials i econòmiques a la Corona d'Aragó.

Cal mencionar també els corsaris castellans, que constituïren el 3,06% del total d'avisos emesos. Es registraren catorze albiraments de vaixells castellans rondant les aigües catalanoaragoneses. Tanmateix, com afirma Díaz Borrás (2002: 81), no existeixen arguments per a explicar el perquè d'aquestes xifres tan escasses. És lògic pensar que, amb l'existència d'un port tan permissiu respecte de les accions desestabilitzadores del comerç valencià com fou Cartagena, les accions de propis castellans degueren ser abundants i tenir fortes repercussions. Per a la província d'Alacant, l'existència d'aquest port fou fonamental, ja que es trobava a escassa distància de les seues costes i es convertia en el port de partida d'incursions contra les seues costes (Hinojosa 2004: 45). A diferència de musulmans, genovesos i provençals, aquest grup d'individus no fou declaradament hostil, sinó que l'activitat d'aquests corsaris anava acompanyada de la situació política entre Castella i Aragó (Díaz 2002: 81).

Finalment, no podem oblidar esmentar els corsaris propis de la Corona d'Aragó, es tractava de «gente que actuaba al margen de la legalidad vigente, dispuesta a aprovechar cualquier circunstancia para dar un golpe de mano y obtener botín» (Hinojosa 2004: 58). D'igual manera que ocorre amb els castellans, els sistemes d'informació de la costa no registraren totes les actuacions dutes a terme per aquest grup i, per tant, les xifres són un poc reduïdes. Aquests individus eren dissidents del monarca de la Corona d'Aragó, per aquest motiu, dirigien les seues actuacions contra els mars i les aldees fidels al sobirà, buscant desestabilitzar el govern. Aquests atacs també eren un fenomen ocasional, igual que els atacs castellans i portuguesos: «si comparamos sus acciones con las de los enemigos genéricos de la confederación catalano-aragonesa: musulmanes, genoveses y provenzales, su porcentaje es muy bajo, superando apenas el 5,03% del total de los avistamientos, pero suficiente como para ponerse por encima de los otros malhechores peninsulares» (Díaz 2002: 86).

Segons Díaz Borrás (2002: 86), en aquesta mena de cors podem distingir dues fases diferenciades: la primera entre 1463 i 1466 o 1467, en la qual no existeixen accions hostils, simplement es constitueixen com una presència molesta en els mars catalanoaragonesos; i una altra entre 1471 i 1472, quan s'observa un repunt d'albiraments amb la novetat que ara sí que duren a terme accions hostils i atacs contra els interessos





de la Corona. En la segona etapa, que coincideix amb la Guerra Civil catalana (1462-1472), els seus atacs s'encrueliren i causaren danys i pèrdues econòmiques a la Corona. La fi dels atacs perpetrats per aquest grup fou fonamental per al comerç valencià, que es veu fora de perill d'una força que minvava i entorpia el comerç (Díaz 2002: 90).

Com hem vist, es tracta de grups molt heterogenis. Si bé és cert que els seus objectius concrets foren molt distints, tots aconseguiren arribar a un mateix fi: sembrar la por, tant de la població civil com de les autoritats de la Corona. Així mateix, tots aquests grups aconseguiren entorpir el comerç catalanoaragonés i causaren irreparables pèrdues econòmiques. Per a posar fi a aquest problema, es dugueren a terme diverses actuacions.

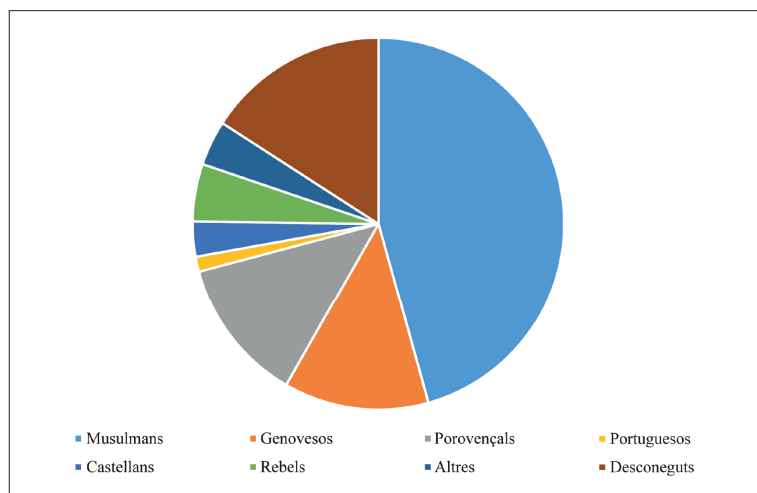


Fig. 2. Incidència per grups de la pirateria i el cors entre el 1400 i 1480.

3. SISTEMES DE DEFENSA

A pesar dels intents duts a terme per part de la Corona, no fou capaç d'acabar amb aquest. La fi de la pirateria i el cors arribarà més aïna per la seua pròpia incapacitat de reproducció que per l'acció de la Corona d'Aragó. A pesar d'açò, es posaren en pràctica diverses mesures anti-corsàries que aconseguiren èxits relatius. Les autoritats pensaren que la millor opció era fortificar la costa i convertir-la, així, en un bastió implacable i impossible d'assaltar per a les forces enemigues (Menéndez 2016). Les autoritats buscaren sufocar aquest problema enfocant-lo des d'un triple pla d'acció: la vigilància de la costa, l'armament d'embarcacions defensives o ofensives i les execucions de pirates i corsaris (Hinojosa 2004: 64).

Es plantejà sembrar les costes de la Corona amb torres que s'en-carregarien de vigilar el mar. Tradicionalment, s'ha considerat el segle XVI com el moment en el qual començà a desenvolupar-se. Tanmateix, es té constància de la reutilització de torres islàmiques durant la progressiva conquesta cristiana d'aquest territori (Menéndez 2016: 127). A més, també s'implantaren talaies en llocs idonis per a l'observació de les aigües. Amb el pas dels anys, aquest sistema anirà desenvolupant-se fins a arribar al seu punt àlgid de desenvolupament ja en època moderna (Hinojosa 2004: 65).

A més de l'intent de resguardar la costa amb torres, el sistema defensiu també implantà un sistema d'avisos i comunicacions, la finalitat del qual era crear una xarxa de solidaritat entre les poblacions costaneres i que tenia com a centre la ciutat de València. Les torres eren elements que, normalment, es trobaven aïllats i servien sobretot com a protecció a pescadors i als habitants que treballaren en les proximitats. A més, també cal destacar que el nombre de torres existent era molt escàs, així com les comunicacions entre aquestes eren molt deficitàries. Açò feu fonamental posar en marxa un sistema que busca la solidaritat interpoblacional. Començà a articular-se en el segle XIV i es tractava d'un sistema que feia necessària l'existència de bons camins i comunicacions perquè, així, els correus transmesos arribaren al més prompte possible i sense traves. Com ja s'ha esmentat, la costa alacantina és abrupta, per la qual cosa la circulació pels camins costaners era difícil i lenta. Per això, en el cas de les comunicacions entre Alacant i València, es feu ús del camí Reial, que seguia la ruta de l'interior Xàtiva-Cocentaina-Alcoi-Xixona-Alacant (Menéndez 2016).

Tanmateix, el sistema d'avisos i comunicacions presentava diversos problemes i no s'aconseguien els resultats buscats. Açò es donava pel fet que, generalment, l'esdeveniment s'avançava a la notícia i no s'obtenia resposta. Aquest sistema no estava exempt de despeses, ja que també requeria una inversió per part dels municipis per a un correcte funcionament. És per això que hi hagué poblacions que es negaren a pagar en els moments de major intensitat i recurrència dels atacs, la qual cosa significava una ruptura del flux de notícies i el desmantellament del sistema (Menéndez 2016).

La transmissió de notícies s'efectuava població a població, enviant un missatger que transmetia el missatge a una altra població on rebia una compensació econòmica. Després de la lectura de la missiva, els jurats enviaven un altre missatger amb destinació a una altra població que formava part de la xarxa de solidaritat. En moments de major emergèn-





cia, s'enviaven els correus directes a la capital. Si es pretenia mantenir les poblacions alerta i preparades davant qualsevol succés, la rapidesa constituïa un factor fonamental. Gràcies a registres en els arxius, coneixem que «el trayecto Guardamar-Santa Pola se realizaba en menos de una jornada, a cambio de cinco sueldos, y lo mismo sucedía con los de Santa Pola-Alicante y Alicante-Vila-Joiosa. El recorrido desde Valencia a Alicante no superaba los tres o cuatro días, incluyendo las paradas, mientras que el de Almería a Alicante, sabemos que, en una ocasión, en 1443, se hizo en seis días» (Hinojosa 2004: 73). Ocasionalment, l'enviament de correus es feia mitjançant l'ús d'embarcacions que, a pesar de ser més ràpides, també eren més cares i comptaven amb un factor de perill afegit: corrien el risc de trobar-se amb les naus atacants.

En els segles baixmedievals, les autoritats del regne se centraren a construir una bona i funcional xarxa d'avisos, més que a comptar amb torres defensives. València s'encarregà d'organitzar els esforços, centralitzant i coordinant les accions de defensa de les costes del regne. Tanmateix, a causa de la recurrència dels atacs a certes zones, alguns municipis, saturats per la quantitat de correus que rebien, es negaven a continuar contribuint a aquest sistema. Aquestes accions trencaven el flux de notícies i suposava un greu perill per al funcionament del sistema de solidaritat, fet que actuava en perjudici dels interessos col·lectius. És per aquest motiu que la corona hagué de reprendre i prendre mesures contra aquelles ciutats que negaven la seua col·laboració envers l'interès comú (Hinojosa 2004: 72).

Finalment, cal esmentar l'ús de vaixells armats amb l'objectiu d'atacar i defensar els pirates i corsaris. El principal propòsit d'aquestes embarcacions era perseguir i capturar els renegats reincidents en els seus atacs que causaven grans pèrdues econòmiques i comercials al regne. La necessitat de mantenir les rutes comercials obertes era fonamental per a l'economia del regne, per la qual cosa aquests vaixells armats es convertien en un element fonamental per a aquest fi. Si bé és cert que l'actuació d'aquestes embarcacions es limità a aigües pròximes a la capital, en alguna ocasió, també es desplaçaven a uns altres llocs del regne, com és el cas d'Alacant (Hinojosa 2004).

D'altra banda, també es pretengué dissuadir els enemics implantant mesures punitives contra aquells que amenaçaven les costes de la Corona. A aquells corsaris famosos i amb importants responsabilitats en les seues embarcacions, se'ls condemnava a mort. En unes altres ocasions, amb la finalitat d'obtenir-ne beneficis, els captius eren venuts com a esclaus i era freqüent que les autoritats posaren preu als caps dels pirates.

En el cas d'embarcacions de «moros», la manera d'actuar era executar tota la tripulació, «siendo poco frecuente que se les redujese a cautividad, ya que se les consideraba imposibles de reformar y cautivos muy peligrosos, incluidos los conversos, para los que sus antiguos correligionarios sentían gran odio porque su actividad, tan nefasta como la de los corsarios musulmanes de origen, se doblaba en traición» (Menéndez 2016: 134).

A pesar dels intents de la Corona per aplacar aquest problema, l'èxit de la seua aplicació no fou l'esperat, ja que els seus resultats foren escassos. La fi del cors i la pirateria en aigües del *Mare Nostrum* encara tardarà uns segles a arribar i es donarà per motius de caràcter més endogen, és a dir, per l'esgotament de les seues forces reproductives. Així mateix, la constitució d'un sistema de defensa i avisos més organitzat no el veurem fins a l'edat moderna, de la mà de la intensificació d'aquestes accions (Hinojosa 2004: 75).

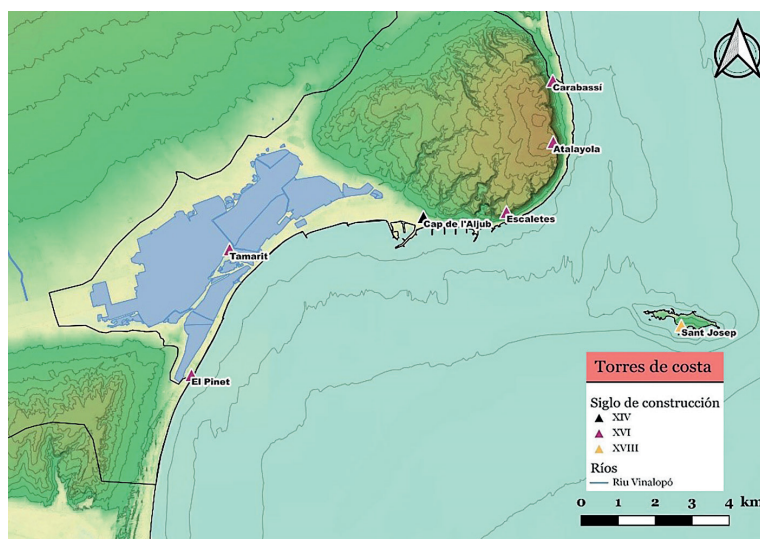


Figura 3. Torres de costa i segle de construcció.

4. CONCLUSIONS

Per a fer valdre d'una forma adequada qualsevol element històric, és fonamental, abans de res, comprendre el seu desenvolupament i funcionament. Per això, amb l'elaboració d'aquest treball, hem volgut explicar com funcionava el sistema de defensa i avisos d'atacs corsaris, quines situacions condicionen el sorgiment i desenvolupament de la pirateria i el cors en el mar Mediterrani, així com explicar que la història



és més complexa que una simple lluita entre bons i dolents. Hem tractat de reflectir com la població dels segles baixmedievals s'adapta davant una qüestió que feia perillar, no sols els seus beneficis econòmics, sinó també les seues vides. Com el *Mare Nostrum* es constitueix com un gran llac de corsaris a causa de les seues característiques específiques, com esdevé en un gran tauler de joc en el qual participaran individus de totes les procedències i amb tota classe d'objectius.

Durant època baixmedieval podem observar que aquest problema pateix un progressiu increment, i és la costa alacantina una de les zones amb major incidència. Açò s'explica per la seua situació geogràfica concreta, és a dir, la seua situació de frontera entre diversos regnes i religions, sinònim de perills imminents, de contacte entre mons diferents amb interessos contraposats. Així mateix, l'orografia característica d'aquesta zona jugà un paper fonamental en el desenvolupament i incidència del cors i de la pirateria. La mescla entre mar i muntanya que caracteritza la costa alacantina, amb els seus abundants replecs i barrancs que esdevenen en punts cecs ideals per a reomplir les existències d'aigua i desembarcar apartats de les mirades curioses i estranyes. Igualment, la riquesa agrícola de la zona mencionada, amb les seues abundants hortes pròximes a la costa i salines, esdevingueren en un punt fonamental d'atracció per a aquells que buscaven la riquesa fàcil i ràpida.

El Mediterrani era un mar on xocaven diversos i molt diferents interessos, on les potències marítimes lluitaven per guanyar l'hegemonia que els recompensaria amb els majors beneficis econòmics. Com hi hem pogut veure, no es tracta d'una guerra oficial, sinó que ens trobem davant d'un conflicte al marge de l'oficialitat. El cors no era una activitat il·legal, ben al contrari, els corsaris comptaven amb una llicència expedida pels seus governs que els permetia navegar i atacar embarcacions, sempre que foren aquelles enemigues del seu govern. És a dir, es tracta d'una iniciativa que és a càrrec del poder oficial amb la finalitat de dur a terme una guerra bruta, conformar una mena de guerrilla que actue contra els seus enemics. Açò no afectà únicament les autoritats i els comerciants i els seus beneficis, sinó que també afectà el poble pla. Aquests enemics establiren un estat de psicosis que s'espargí i s'imbricà en tots els habitants baixmedievals de la Corona d'Aragó. Sembraren una por atroç per les costes alacantines i els seus habitants, ja que la seua arribada no significava únicament la possibilitat de ser assassinat, sinó també la possibilitat de ser raptats i condemnats a un càstig etern: l'ostracisme i l'esclavitud en unes

terres estranyes per a una cultura estranya. D'aquesta manera, la por va lligada als termes «corsari» i «pirata». La virulència amb la qual assestavem els seus colps deixà patent la necessitat del fet que les autoritats hi prengueren partit, organitzant i desenvolupant sistemes que tractaren de pal·liar els atacs i disminuir la por i augmentar la sensació de seguretat dels pobladors medievals.

Les formes d'abordar aquesta dificultat per part de les autoritats foren diverses i foren canviant i desenvolupant-se amb el pas dels anys. En primer lloc, en al·lusió a la dita «curar-se en salut», se seguí una filosofia que no pretenia acabar amb el problema, sinó mantenir alerta la població per a així reduir la virulència dels atacs. Se centraren en el desenvolupament d'un sistema amb el qual poder anticipar-se als atacs i estar preparats en cas que aquests arribaren a produir-s'hi. Construïren una xarxa de torres i punts de vigilància des dels quals albirar al més prompte possible les embarcacions enemigues i a açò uniren la creació d'un sistema d'avisos amb el qual transmetre les notícies d'albiraments a les poblacions circumdants perquè així els atacs no s'hi produïren per sorpresa i la població estiguera alerta. Si bé és cert que s'utilitzaren torres per a aquesta comesa (moltes d'aquestes havien sigut construïdes en segles anteriors), l'espargiment d'aquestes construccions pel litoral alacantí, que el convertiren en el que coneixem hui dia, no arribarà fins al segle XV, i culminarà en els segles XVI i XVII.

L'altre sistema que implantaren les autoritats fou l'armament d'embarcacions amb la finalitat de presentar batalla contra els corsaris que assetjaven les seues costes. Aquestes podien tenyir-se d'un caire més temporal, així com, ocasionalment, les trobem amb un caràcter més durador. Tanmateix, les poblacions amb menors recursos econòmics no foren capaces d'implementar aquest sistema. Les fonts de l'època per a les comarques alacantines no esmenten l'ús d'aquest sistema durant molt de temps, en canvi, sí que hi ha algunes referències en què es parla de l'armament d'embarcacions amb la finalitat de dur a terme incursions puntuals o represàlies contra pirates concrets. No obstant això, es feien sense una política concreta que dictara la manera de fer d'aquestes actuacions ni un afany de perpetuïtat. A pesar dels intents repetits de posar fi per part de la Corona a la qüestió pirata, els èxits foren molt escassos i, a pesar d'aplicar mesures preventives, l'èxit fou escàs, si no nul.

Tradicionalment, la historiografia s'ha centrat en l'elevada incidència d'aquest punt sobre els elements econòmics, deixant de banda, tal vegada, a qui més afectat es veu: el poblador medieval. Resultant d'aquest problema, la visió que es tenia del mar era dicotòmica: es





considerava com una font de vida, a causa del seu valor com a font d'aliment, així com d'uns altres recursos econòmics; però, també, era vist com un lloc hostil, del qual podien venir els majors mals que podia imaginar.

Aquest problema mai podrà ser resolt per l'acció de la Corona i encara haurem d'esperar molts segles per a veure el final dels seus dies, al final de l'edat moderna. L'ocàs de la pirateria i el cors en el *Mare Nostrum* deriva del seu mateix esgotament. És a dir, de factors exògens a la Corona i no a la iniciativa de les comunitats afectades. El principi del final dels atacs corsaris i pirates a les costes alacantines arriba amb la decadència i la inestabilitat de les repúbliques corsàries, així com del gran Imperi otomà.

Finalment, cal esmentar que aquest afer tingué tanta importància que encara a hores d'ara trobem diverses restes i influències en la nostra cultura. Ocasionalment, les torres esdevenen en elements d'identificació d'una població, lligats a sentiments i assignant significats personals a aquestes. Podem citar ací un poema de José Macià Abela, un sacerdot crevillentí que passava els estius al costat de la torre del Pinet, a la pedania il·licitana de la Marina.

També trobem festes que tenen l'origen en aquest problema. Com és el cas de la festa il·licitana de la Vinguda de la Mare de Déu. Aquesta festa té origen en un succés ocorregut en la baixa edat mitjana. Conta la tradició que Francesc Cantó, un guardacostes que feia les seues tasques de vigilància entre la torre del Pinet i la del Tamarit, el 29 de desembre de 1370, es trobà flotant al mar un sarcòfag de fusta amb la inscripció «Soc per a Elx». En obrir-la, hi havia una figura de la Verge Maria. En veure-la, corregué a la ciutat al crit de: «A la platja, il·licitans!» Seria interessant convertir aquesta festa en una manera d'aprofundir en els fets històrics que s'amaguen darrere d'aquesta per a situar-los en el seu context correcte i així divulgar una història en part oblidada pels il·licitans i il·licitanes.

“si de la playa al río
paseando a veces iba,
por muy lejos que me fuera
jamás, te perdi de vista”.

...

“cuando yo era aún muy niño
y en carro al Pinet venia
al divisarte de lejos
los huesos me reían”.

“ya caduca y en ruinas...”
“del viento y del sol comida
negra por dentro, sin pozo
y el portón casi en ruinas”.

Fig. 4. La torre del Pinet de José Macià Abela.

5. AGRAÏMENTS

Aquest treball naix de l'ajuda proporcionada per l'Institut de Cultura Alacantí Juan Gil-Albert, mitjançant la convocatòria «Premis i Ajudes a la Investigació 2023». Per això, volem agrair-los la seua ajuda.

BIBLIOGRAFIA

- BARRIO BARRIO, Juan Antonio (2011-2013), «El concepto de frontera en la Edad Media. La frontera meridional del Reino de Valencia. Siglos XII-XV», *Sharq al-Andalus*, 20, p. 41-65.
- DÍAZ BORRÁS, Andrés (2002), *El ocaso cuatrocentista de Valencia en el tumultuoso Mediterráneo, 1480-1480*, CSIC, Barcelona.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1988), *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*, CSIC, Barcelona.
- HINOJOSA MONTALVO, José Ramón (1994), «Apertura y comprensión del Mediterráneo meridional peninsular al espacio europeo», *Anuario de estudios medievales*, Vol. 24, p. 105-130.
- (1997), «El Reino de Valencia, frontera marítima entre Aragón y Granada», *Actas del Congreso la Frontera Oriental Nazarí como Sujeto Histórico (S. XIII-XVI): Lorca-Vera*, Instituto de Estudios Almerienses, Almeria, p. 409-434.
- (2004), *La piratería y el corso en el litoral alicantino a finales de la Edad Media*, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 2004.
- LE GOFF, Jacques - SCHMITT Jean-Claude (2003), *Diccionario razonado del Occidente medieval*, Akal, Madrid.
- MENÉNDEZ FUEYO, José Luis (2019-2020), «A la platja, il·licitans!!!! La figura llegendària de Francesc Cantó a la vinguda de la Mare de Déu i la història vertadera de la Torre del Pinet», *Crevillent, la etnografia de un pueblo*, 5, p. 13-75.
- (2016), *Conquistar el miedo, dominar la costa. Arqueología de las defensas del resguardo de la costa en la Provincia de Alicante (SS. XIII - XVI)*, MARQ, Alacant.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser (2000), «La frontera marítima en el Mediterráneo bajomedieval», *Convivencia, defensa y comunicación en la frontera. III Estudios de Frontera*, p. 681-709.
- SOLER MILLA, Juan Leonardo - CRESPO AMAT, Carlos (2018), «Fronteras marítimas en el Mediterráneo bajomedieval: Incidencias, conflicto y negocio entre la Corona de Aragón y Túnez a partir de un episodio de 1413», *Aragón en la Edad Media*, 29, p. 69-90.

